

CO PŘINESE VÝZKUM PROVENIENCÍ VÝZKUMU ČTENÁŘSKÉ KULTURY RANÉHO NOVOVĚKU A NAOPAK?

Jan Pišna

How Will Provenance Research Enrich the Research of Reading Culture of the Early Modern Period and Vice Versa?

Abstract: The study is aimed at relations between provenance research and the research of reader and reading history in the Early Modern Period. It explains various types and ways of property marking on selected examples of ownership notes. These are important for attaining a better knowledge of the contemporary readers' approach to books.

Keywords: Reader – book culture – book history – 16th, 17th and 18th centuries – ex libris – supralibros – book notes

Mluvíme-li o proveniencích a vlastnické identifikaci knižní sbírky, musíme mít na zřeteli také tematické přesahy této problematiky, která stojí na pomezí nadřazené knižní kultury a zvláště jejich nedílných součástí jako jsou čtenářská kultura a dějiny čtení. Právě provenience je jednou z nejdůležitějších socio-kulturních stop knižního chování nejen svou zřetelnou identifikací knihy jako majetku určité osoby, ale také svědectvím jejího pohybu na ose času od doby vytištění až po současné uložení v knižní sbírce či knihovním fondu některé z institucionálních knihoven. Zároveň to vše klade nemalé nároky na zpracovatele výzkumu, neboť je nutné vycházet ze znalosti dobové paleografie, heraldiky, historické sociologie, vývoje knižních vazeb a ex libris apod. Proto si následující příspěvek vytyčil za cíl na základě několika příkladů více se zamyslet nad prostupností zjištěných údajů z materiálového výzkumu proveniencí pro výzkum čtenářské kultury raného novověku na straně jedné a tím, co by nemělo být opomenuto při sestavování tzv. „informačně nasycené“ katalogizace na straně druhé.

Obě hlediska, k nimž směřujeme, chápeme jako komplementární. Je proto nutné vyjít z naší dosavadní znalosti dobového čtenáře, popřípadě deskripce způsobů knižního chování a socio-kulturních stop v knižních sbírkách, abychom si lépe uvědomili co a proč hledáme, popřípadě jak k takovému poznání dospět. Předmětné období raného novověku (16.–18. stol.) již za posledních padesát let výzkumu na poli historického čtenáře a dějin čtení disponuje širokým metodologickým i terminologickým zázemím.¹ Nejčastěji se setkáváme se zaměřením na problematiku dichotomie tichého a hlasitého čtení, avšak paralelně s tím lze sle-

dovat výzkum předčítání, čtení o samotě, repetitivní a selektivní způsoby čtení (rozdíl může být zapříčiněn velikostí knižní sbírky), extensivní čtení, výuky čtení, vztahem čtení k vytváření excerpčních záznamů apod.² K tomu se samozřejmě drží i naše poznání potřebných pomůcek ke čtení (záložky, tenakly), psacích potřeb, pomůcek pro zlepšení čtení (brýle, zvětšovací skla a lupy), popřípadě speciálně uzpůsobený nábytek (pulpity, ambony, knihovní regály a skříně, čtecí či kompilační kolo atd.). Teprve znalost těchto dílčích témat, pomyslných barevných kvádrů, nám dokáže alespoň částečně a jen v hrubých obrysech sestavit a načrtnout imaginární mozaiku dobového čtenáře.

Dosavadní česká a zahraniční knihovědná literatura proveniencí a provenienční přípisů nahlíží jako specifický útvar knižní kultury a více se soustředí na formální znaky proveniencí a jejich popis (což platí zvláště v případě deskriptorů v *T-PRO Thesaurus der Provenienzbegriffe*). Nemáme zde prostor pro hlubší analýzy, proto se jen omezíme na několik publikací a jejich srovnání. Systematicko-deskriptivní a metodologický přístup je patrný z italské kolektivní práce *Provenienze*, v němž nalezneme bohaté soupisy formalizovaných provenienčních zápisů z různých dob.³ Na rozdíl od předešlé práce je přístup Bohumíra Lifky zaměřen výhradně na určitý typ proveniencí, jimiž jsou ex libris a supralibros českého původu.⁴ Dělení a snaha vyhledávat společné znaky pro určitou kulturně-historickou epochu s jasně definovaným vymezením se zdá být v mnohém přínosnější, neboť čerpá ze znalosti materiálu a dokáže koncentrovat nejen pouhý popis, ale i kulturní preference vyšších sociálních vrstev raného novověku. Ale zároveň v tom spatřuje-

¹ MANGUEL, Alberto. *Dějiny čtení*. Brno: Host, 2007; MANGUEL, Alberto. *Knihovna v noci*. Brno: Host, 2009; PIŠNA, Jan. Stručný přehled teorií a výzkumů historického čtenáře a dějin čtení raněnovověkého období. *Studia bibliographica Posoniensia 2012*. Zost. Miriam Poriezo. Bratislava: Univerzitní knižnice v Bratislavě, 2012, s. 11–22; TRÁVNÍČEK, Jiří. *Čtete?* Brno: Host, 2007; TRÁVNÍČEK, Jiří. *Čtenáři a interneti*. Brno: Host, 2011.

² PIŠNA, Jan. *Způsoby a charakter čtení v období raného novověku v českých zemích*. (dosud nepublikovaná studie pro časopis Česká literatura 2014).

³ CASTELLI, Katia; GONZO, Anna (edd.). *Provenienze : metodologia di rilevamento, descrizione e indicizzazione per il materiale bibliografico*. Firenze: Regione Toscana, 2009.

⁴ LIFKA, Bohumír. *Ex libris a supralibros v českých korunních zemích v letech 1000 až 1900*. Praha: Spolek sběratelů a přátel ex libris, 1980.

me hlavní nevýhodu Lifkovy práce, neboť popisuje jen určitou výseč v typech provenienční identifikace knižní sbírky. Tedy těch čtenářů a majitelů knih, kteří měli finanční prostředky na zhotovení tištěných exlibris a nákladnějších supralibros. Oproti tomu komplexnější přístup přináší práce jednoho z předních anglických odborníků v oblasti knižní kultury a vývoje anglických knižních vazeb Davida Pearsona *Provenance research book history*.⁵ Autor v ní nabízí až vyčerpávající vhléd do celé problematiky knižní kultury, zvláště západní kulturní sféry, a skutečně se věnuje proveniencím v celistvosti materiálové (manupropriové provenienční zápisy na titulních listech či přidešcích a ořízkách, exlibris, supralibros, razítka, nálepky), teoretické a metodologické (na podkladě nasbíraného materiálu, nebo shromážděným bibliografickým materiálem vhodným pro další výzkumy proveniencí, katalogy fondů rukopisů a starých tisků z celého světa, okrajově také pravidly katalogizace proveniencí).

Je tedy pochopitelné, že se nejvíce péče a zájmu dostává materiálu samotnému a jeho deskripci, popřípadě metodologickému servisu takových prací, avšak již málokdo si pokládáme otázku po tom, proč to čtenář (majitel knihy) dělal či nedělal? Na ni však neexistuje jednoduchá odpověď a ani nemůže být, pokud se podíváme na různé způsoby posesorních záznamů. Knižní chování se formuje na dvou stupních, jimiž jsou opatrování knih na jedné straně a na druhé jejich užívání. Oba stupně však zanechávají charakteristické socio-kulturní stopy, pro získání to jsou cena zapsaná v knize, razítka knihkupce či antikvariátu (tzv. sekundární provenienční znaky), předešlé provenienční znaky, věnování apod., pro užívání jsou signifikantní například marginální poznámky, podtrhávání, zakládání stránek, poznámky k textu na přidešcích a předsádkách apod.⁶ Provenience všeobecně svým významem a funkcemi stojí na určité hranici mezi oběma projevy knižního chování, ale zároveň, jak si dále ukážeme, vytváří se získáváním i užíváním knih velmi pevné pouto.⁷

Nejdříve svou pozornost obrátíme ke způsobu, jakým čtenář získal svou novou knihu. Jedná se o důležitý mezičlánek mezi tiskařem textu a čtenářem. O této fázi knižního obchodu v českém prostředí více tušíme a tradujeme poznatky ze starší literatury, nežli víme.⁸ Jediným dokladem, o němž se můžeme spolehlivě opřít je knižní vazba – tedy až finální výsledek –, která se dochovala do dnešních dnů. Disponujeme tak mnoha důležitými a zároveň zajímavými údaji, například je-li vazba datována, známe přibližně dobu, kdy kniha byla svázána a stala se součástí knižní sbírky majitele a zároveň porovnáním obou dat, tedy data vytištění a data vytvoření vazby, nám napomůže tento pohyb v ča-

se dokumentovat. Druhým důležitým prvkem je lokalizace a ztotožnění (je-li to možné) s určitou knihvazačskou dílnou. Avšak v tomto ohledu zcela postrádáme průzkum dobových archivních dokumentů, rozbor a pasportizace nářadí jednotlivých dílen, pokud se projevují specifickým tvaroslovím kompozice předních desek apod., který by prohloubil naše znalosti o výskytu knihařů v českých a moravských městech, popřípadě i jejich kontakty na tiskařské dílny u nás a v zahraničí.⁹ Málo také víme o knihařském zpracování knih pro institucionální knihovny klášterní, kolejní a školní, které jistě financovaly velkoobjemové zakázky.¹⁰

Je tudíž nutné se nejdříve obeznámit s funkcí dekoru vazby ve vztahu k proveniencím a ke čtenáři. Zde se setkáváme se dvěma typy supralibros, které mohou existovat samostatně či pospolu se doplňovat. Z hlediska čtenářstva platí pro tzv. heraldická supralibros hlavně to, že se jednalo o exkluzivní zakázky, jež měly nejen bibliofilský účel, ale v první řadě plnily úkol reprezentovat majitele jako movitou a zároveň esteticky uvědomělou osobu. V mnoha případech tomu napovídá i užití různých typů cizelování, zlacení, barvení ořízky, nebo bohaté zlacení slepotisku apod. Vazba sama o sobě byla patrně finančně nákladná záležitost, jak dokládají zachované noticky v archivních dokumentech porůznu vyexcerpované Zikmundem Wintrem.¹¹

Na nákladných a reprezentativních vazbách pro exkluzivní klientelu můžeme sledovat nejmodernější trendy dané doby, proměny estetického vnímání formální podstaty knihy a jejího postupného začleňování jako dekoračního prvku do interiéru movitých majitelů. Neměla by se při tom ponechat stranou ostatní, většinová část produkce knihařských dílen, která spíše než skvostností a reprezentativností svého majitele se stává odrazem běžného estetického i finančního průměru. I na těchto vazbách se projevuje určitá dekorativnost, častokrát s viditelnou snahou napodobit prvky luxusnějších vazeb. Tento materiál, dřívější majetek středních vrstev novověké společnosti, působí z hlediska výzkumu dějin čtení a dobového čtenářství jako nejvíce podnětný, neboť sem spadá jak intelektuální činitelé doby (pracovníci v městské administrativě, nižší klérus, učitelé různých stupňů škol), tak i početná sociálně a kulturně příbuzná čtenářská veřejnost, pro jejíž potřeby knihy vznikaly. Jako majetek v tomto prostředí také nejvíce kolotal, dědil se, zastavoval, odkupoval, což se později odrazilo také v zřetězení provenienčních záznamů.

Pro snadnější názornost vyberme dva poněkud protichůdně typické příklady, s nimiž se v historických knižních fondech setkáváme nejčastěji. První se váže k dílu italské-

⁵ PEARSON, David. *Provenance Research in Book History. A Handbook*. 2. Ed. London: The British Library & Oak Knoll Press, 1998.

⁶ Zde musíme upozornit na problematiku bibliofilského přístupu ke knize, tedy nejen jejich sbírání a kompletaci určité řady, ale především záměrné nezasahování do knihy vpisky, zaškrťováním v textu apod.

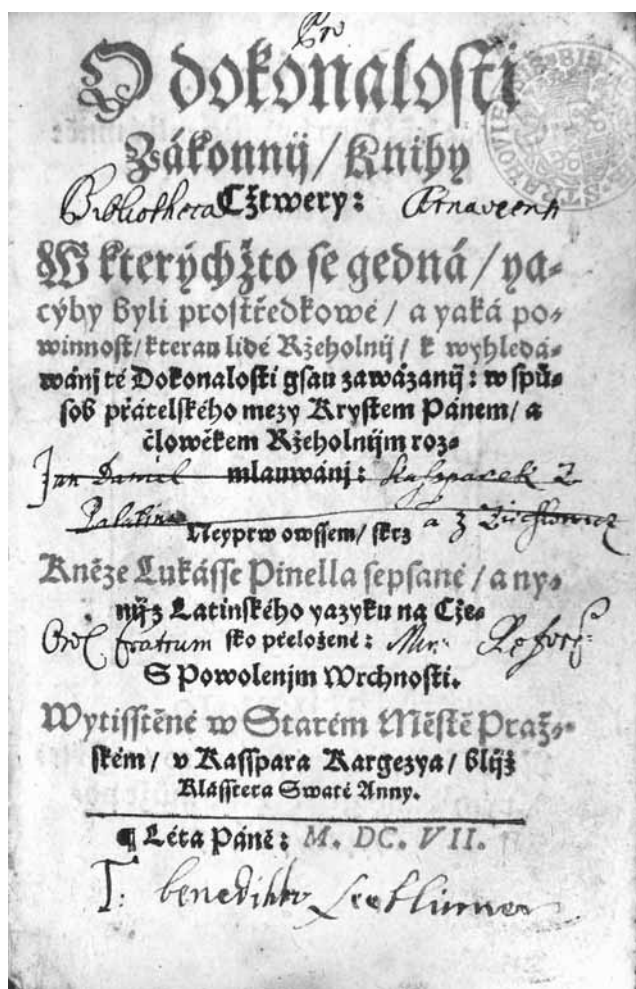
⁷ *Duše knih: stopy lidí a času v rukopisech a starých tiscích*. Olomouc: Vědecká knihovna v Olomouci, 2010. [cit. 2013-03-31] dostupné z [http://www.vkol.cz/data/soubory/hf/Du%C5%A1e%20knih%20\(3\)%20web.pdf](http://www.vkol.cz/data/soubory/hf/Du%C5%A1e%20knih%20(3)%20web.pdf).

⁸ ŠIMEČEK, Zdeněk. *Geschichte des Buchhandlung in Tschechien und der Slowakei*. Wiesbaden: Harrassowitz, 2002.

⁹ V tomto případě lze vzpomenout na Bohumilem Nuskou redigovaný liberecký sborník *Historická knižní vazba*, který vycházel v letech 1962–1970, popřípadě Nuskova studie o Mistru NM a Mistru práv českých. NUSKA, Bohumil. *Počátky české renesanční knižní vazby*, Umění, č. 10. Praha, 1962, s. 469–493. Souhrnně o tématu též VOIT, Petr. *Encyklopedie knihy. Starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století* Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2006, s. 961–981.

¹⁰ WINTER, Zikmund. *Život a učení na partikulárních školách v Čechách XV. a XVI. století*. Praha: Nákladem české akademie císaře Františka Josefa, 1901, s. 595–599.

¹¹ WINTER, Zikmund. *Život a učení na partikulárních školách v Čechách XV. a XVI. století*. Praha: Nákladem české akademie císaře Františka Josefa, 1901, s. 598–599. WINTER, Zikmund. *Řemeslnictvo a živnost XVI. věku v Čechách (1526–1620)*. Praha: Nákladem české akademie císaře Františka Josefa, 1909, s. 326–335. WINTER, Zikmund. *Český průmysl a obchod v XVI. věku*. Praha: Nákladem české akademie císaře Františka Josefa, 1913, s. 598–603.

Pinella, L. *O dokonalosti zákonů knihy čtyry*... Praha: Kašpar Kargesius, 1607. (Praha, Strahovská knihovna, sign. BU IV 37) – Titulní list s několika provenienčními přípisy a přeškrtnutým jménem Jana Daniela Kašpárka z Palatinu

ho jezuita a teologa Luky Pinelliho (1542–1607) *O dokonalosti zákonů knihy čtyry*, kterou v překladu plzeňského faráře Petra Lindera (Lintea) z Pilsenburgu (působil v letech 1599–1608 ve Starém Plzenci) vydal roku 1607 Kašpar Kargesius v Praze. Značně zašpiněná pergamenová vazba prozrazuje iniciálové supralibros D. K. Z. P., pod níž je letopočet 1613.¹² Teprve bedlivějším prozkoumáním různých zápisů z titulního listu nalezneme přeškrtnuté jméno plzeňského měšťana Jana Daniela Kašpárka z Palatinu.¹³

Druhý příklad je o něco starší, váže se ke konvolutu latinských spisů svázaných roku 1598, jak prozrazuje letopočet na předních deskách. Podle všeho první svazek v konvolutu, dílo sv. Porphyria..., dostal darem písecký rodák Martin Švantle (†1599) od Martina Bacháčka 23. prosince

Přední deska pergamenové vazby s iniciálami D. K. Z. P. a vrocením 1613 (Praha, Strahovská knihovna, sign. BU IV 37)

1593. Vazba samotná má uvnitř rámové kompozice plotny s poprsím německých reformátorů, na přední straně Martina Luthera, na zadní Filipa Melanchthona, v horním vloženém poli je iniciálové supralibros M. I. P. R., v dolním datace 1598.¹⁴

Oba svazky mají podobné osudy, oba dva dělí od vydání několikaletý rozestup před knihařským zpracováním, oba změnili svého majitele nejednou. Oba měli své vlastníky zapsané na titulním listě, který se nám do dnešních dnů v prvním případě zachoval, v druhém nikoliv. Právě v tomto specifickém rozdílu spatřujeme největší přínos výzkumu proveniencí, jímž je evidence a sdílení dat. Pokud se ještě někde zachovala vazba s iniciálami M. I. P. R. a s vlastnickým přípisem a celým jménem, dokážeme tím identifikovat nejen jeden exemplář, ale také zjistíme, jaké další exempláře majiteli náležely a jejich současné umístění. Je tedy nutné, aby databáze a popis proveniencí měl také uvedené iniciálové znění supralibros a mohl být tímto způsobem prohledávatelný.

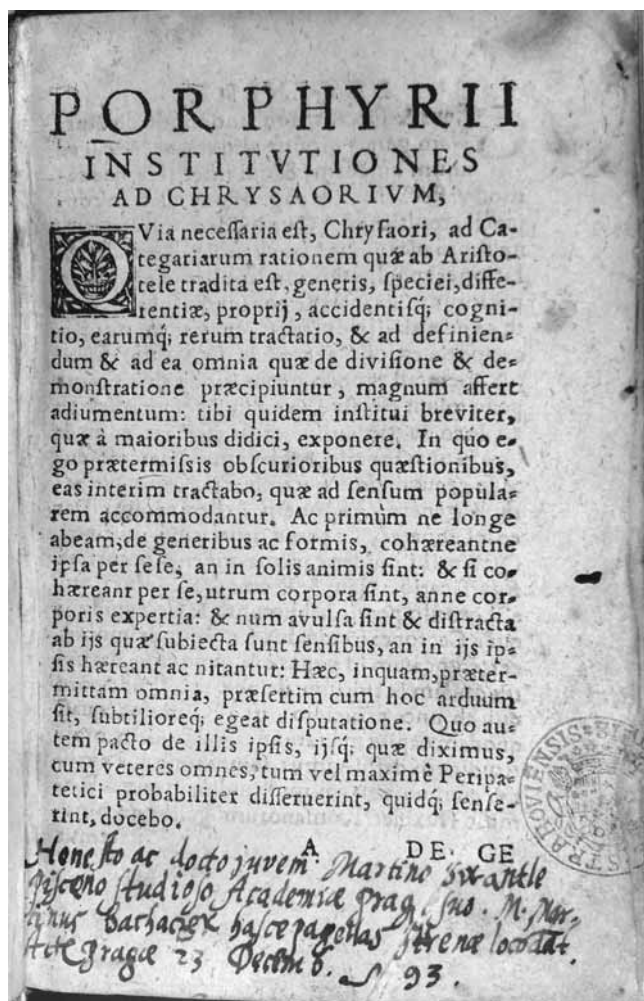
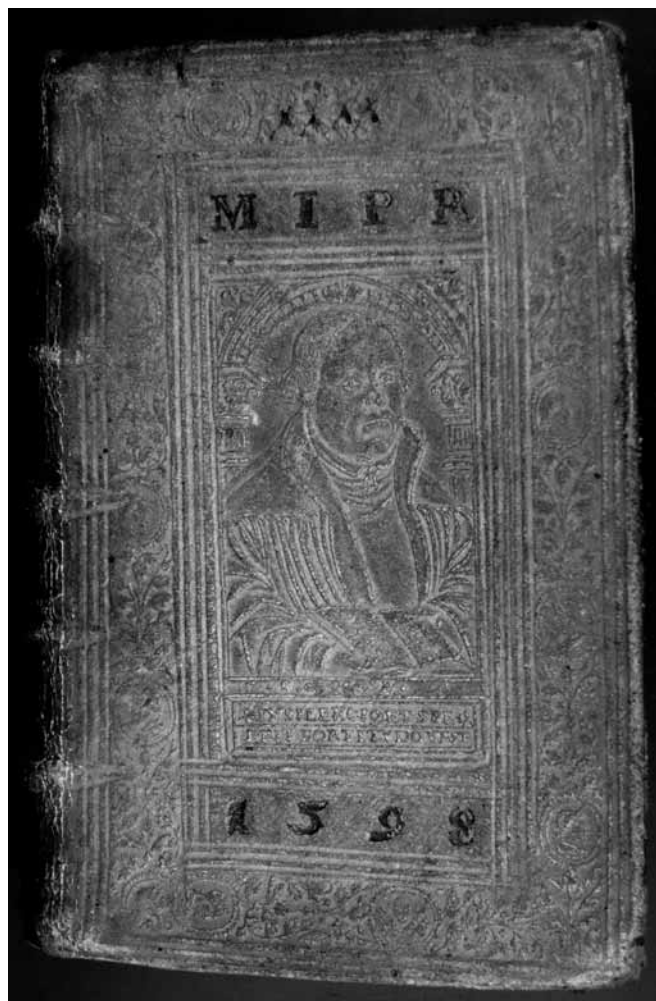
Ještě se na chvíli zastavme u věnování. Většinou se pozornost soustřeďuje na tištěné dedikace,¹⁵ ale i to se postup-

¹² Praha, Strahovská knihovna, sign. BU IV 37 (IV-64).

¹³ POKORNÝ, Pavel R. Vlastnické knižní značky Daniela Kašpara z Palatinu. *Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků*, 1990, roč. 7, č. 2, s. 103–107.

¹⁴ Praha, Strahovská knihovna, sign. AF XIII 63.

¹⁵ BOHATCOVÁ, Mirjam. Předmluva v českých předbřlohorských tiscích. In POLIŠENSKÝ, Josef; ŠMAHEL, František (edd.). *Knihtisk a kniha v českých zemích od husitství do Bílé hory. Sborník prací k 500. výročí českého knihtisku*. Praha: Academia, 1970, s. 83–105. MÜLLEROVÁ, Lenka. Dedikace a její role v paratextové komunikaci. In *Slavica litteraria*. X 12. Brno: Masarykova univerzita, 2009. č. 1, s. 67–76. PAOLI, Marco. La dedica: storia di una strategia editoriale (Italia, secoli XVI–XIX). Luca: Pacini Fazzi, 2009. PIŠNA, Jan. Turecké nebezpečí ve středoevropské literatuře sklonku 16. století: sonda do předmluv Löwenkaua, Budovce a Paprockého. In DZIEWECZYŃSKI, Mariusz; JAHR, Mirjam; ONDŘEJOVÁ, Kateřina (edd.). *InterFaces*. Wrocław: ATUT, 2009, s. 239–250. SCHOTTENLOHER, Karl. *Die Widmungsvorrede im. Buch des 16. Jahrhunderts*. Münster, Westfalen: Aschendorff, 1953. SCHWITZGEBEL, Bärbel. *Noch nicht genug der Vorrede: zur Vorrede volkssprachiger Sammlungen von Exempeln, Fabeln, Sprichwörtern und Schwänken des 16. Jahrhunderts*. Tübingen: Niemayer, 1996. VERBEKE, Denny. *The dedicatory epistle in an historical perspective: a brief overview*. De Gulden Passer, 2011, vol. 89, č. 2, s. 269–274.

Přední strana vazby s iniciálami M.I.P.R. a s datací 1598, rukopisné věnování Martina Bacháčka Martinu Švantlemu z roku 1593 (Praha, Strahovský klášter; sign. AF XIII 63)

ně mění.¹⁶ Rukopisná věnování totiž odhalují i důležité vazby sociální, dokládají, že darující i obdarovaný byli spolu v kontaktu, popřípadě způsob formulace zápisu věnování dokáže specifikovat o jaké vztahy se jednalo (od formálního daru až po vroucí přátelství či vyznání lásky). Společně s věnováním však nesmíme opomenout i záznamy tzv. sekundárního věnování, tedy záznamy o tom, kdo knihu daroval (přípisek pochází od obdarovaného).

Chybějící první stránka u druhého exempláře nám otvírá jednu specifickou problematiku, již je záměrné ničení socio-kulturních stop posesivního charakteru. Způsoby jsou různé, od jednoduchého přeškrtnutí jako v Kašpárkově exempláři, přes začernění, zabarvení, přeražení plným razítkem, přelepením, až po vystřížení kusu stránky s provenienčním přípisem a vytržení stránky celé (vytržení první stránky či první složky mělo také význam praktický, jímž byla snaha zabránit autorské identifikaci, zvláště u knih určených pro uzavřený oddíl libri prohibiti např. klášterních či školních knihoven).

Opakem je přidáváním dalších socio-kulturních stop, které se váží přímo k majiteli knihy či celé rodiny, města

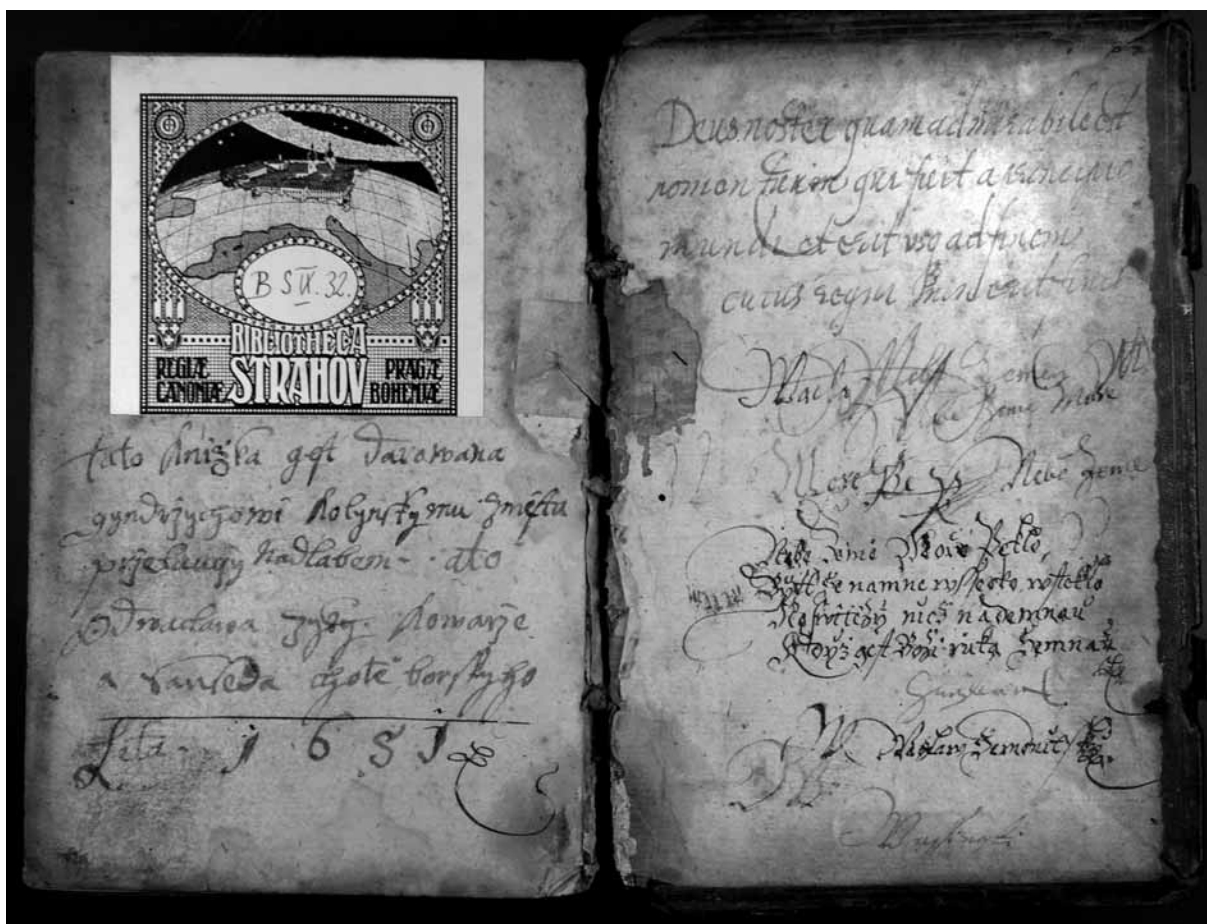
v němž žil a působil apod. Většinou se jedná o významné knihy, častokrát v rodině děděné po mnoho generací. Na přídejších Bible se většinou zaznamenávaly údaje o narození či úmrtí členů rodiny, do Velešlavínova *Kalendáře historického* se zapisovaly (i na zvlášť všité prázdné listy) události (nejen) lokálního charakteru.¹⁷ Jasně to dokládá fakt, že kniha byla pojímána i jako medium trvalé hodnoty, prostředník mezi generacemi a tezaurus rodinné paměti.

Zcela specifické jsou zápisy čtenářského charakteru, informující nás třeba o bližších okolnostech četby, kdy a případně při jaké příležitosti čtenář knihu četl. Například Jindřich Běšín z Běšin a na Štěpánovicích si do rukopisu ze 14. století *Knih o sv. Jeronýmovi* na posledním pergamenovém foliu připsal, že ji roku 1539 přečetl.¹⁸ Z hlediska výzkumu čtení a čtenářství vůbec údaje nejvyšší důležitosti a tudíž by neměly v „informačně nasyceném“ katalogizačním záznamu chybět. Dozvídáme se v něm údaj chronologický, zdůraznění času pro čtenáře byl patrně na tolik důležitý a podstatný, že jej připojil. Možným srovnáním s dalšími exempláři jeho sbírky bychom mohli rekonstruovat a sestavit (pokud si do všech svých knih údaje vepisoval a pokud počítáme s analo-

¹⁶ KAUKOREIT, Volker. *Aus meiner Hand dies Buch. Zum Phänomen der Widmung*. Wien: Verlag Turia + Kant, 2005/2006. č. 8/9. SCOTT-WARREN, Jason. *Sir John Harington and the book as gift*. Oxford: Oxford univ. press, 2001.

¹⁷ Exempláře Velešlavínova *Kalendáře historického* v Muzeu v Jilově u Prahy (inv. č. 3856), v Knihovně Západočeského muzea v Plzni (sign. 503 A 001) apod.

¹⁸ Praha, Knihovna Národního muzea, sign. III B 8.

Rukopisné poznámky a přípisky na zadní předsádce a přidešti s údaji o darování z roku 1651 (Praha, Strahovská knihovna, sign. BS IX 32)

gii u všech dalších knih v knihovně) chronologický soupis přečtené literatury.

Vlastnické záznamy psány vlastní rukou majitele jsou jednou z mála, ne-li jediným dokladem o jeho existenci, který se nám mohl zachovat. Jeho autograf může prozradit mnohé, byla-li to ruka vypsaná či v psaní neobratná. Jazyková preference napoví o vlastnicích knihy mnohé (od jazykově-národnostního hlediska až po vzdělání).

Také struktura samotného záznamu nám skýtá nemálo informací, ale je důležité mít srovnání na větším referenčním celku, neboť se mohl od stálého záznamu někdy odchýlit. Knihovna známého slovenského obrozence a sběratele Jiřího Ribaye (1734–1812), dnes rozptýlená po různých evropských knihovnách, může být přesně takovým příkladem. Identifikace a příslušnost k osobě majitele knihovny byla explicitně uvedena Ribayovým jménem přímo na titulním listu ve tvaru „Giřjho Ribay“, k němuž Ribay přidával dva další důležité údaje: rok získání knihy do sbírky a cenu knihy (většinou při vnějším pravém okraji titulního listu).¹⁹ Kromě toho je zajímavé sledovat i údaje připsané jakoby navíc, mimo základní formu přípisku, v nichž se Ribay zmi-

ňuje o získání knihy (např. exemplář NK ČR sign. 54 E 424 Vnořského *O potupení svatých marností* Ribay opatřil drobnou poznámkou na titulním listu, že ji pořídil „z licytací Pražské Bibliotheky 1790“, tentýž titul nalezneme také v katalogu aukce uskutečněné po 9. listopadu 1789 pod číslem 161 a 215²⁰), bližší údaje k vydání (např. identifikace tiskaře, autora), doplněné údaje z chybějícího titulního listu apod. Byť máme dochované nabídkové katalogy rukopisné a jeden tištěný aukční katalog z roku 1857 Ribayovy knihovny, tak u celé řady titulů jejich současnou lokaci jen tušíme.²¹

Někdy vlastník knihy připsal i kletbu proti nenechavému zloději. Například mladý žák Samuel Labouška si zapsal ve svém exempláři Melanchthonovy gramatiky latiny: „Toto jsou knihy Samuele Labousky. Kdo mu je ukradne tomu ruka upadne. Anno Domini 1596.“²² Obdobné vpisky nalezneme v různých formách a variacích (např. „Kdož tyto kniehy ukradne mne, bodaj miel tolik zimnic jako jest v Praze pivnic“²³ „Tyto modlitby sem sobě koupil k potřebě své a k spasení mé hříšné duši za 5 k, kdo mi je ukradne, tomu ruka upadne.“²⁴ „Kdo mu je ukradne tomu ruka upadne. Kdo mu je vezme toho hned kat setne.

¹⁹ PIŠNA, Jan. *Knihovna Jiřího Ribaye*. Příspěvek přednesen na konferenci konané v Novém Sadu 22.–23. února 2013.

²⁰ *Catalogus librorum quorum publica auctio fiet in Caesareo-regia Bibliotheca universitatis pragensis*. Pragae: [s. n.], 1789, s. 158.

²¹ Budapešť OSzK sign. Fol. Boh. Slav. 7., v Praze se nachází faksimile soupisu v ORST NK ČR sign. BMMS Facs. F 164; Budapešť OSzK sign. Fol. Boh. Slav. 5; Bratislava UKB sign. Ms 1218. Trojazyčný tištěný katalog: *Česká literatura. 1. oddělení, sbírka starých, vevzácných spisů větším dílem z pozůstalosti známého sběratele Rybave v Uhrich*. Praha: [s.n.], 1857. 6, 44 s.

²² Praha, Knihovna Národního muzea, sign. 26 E 1. Životopis Samuela Laboussia Laboušky viz *Rukověť humanistického básnictví* 3, s. 128–130.

²³ Praha, Národní knihovna, sign. XVII F 50. Jos. Truhlář, č. 280.

²⁴ Praha, Národní knihovna, sign. 54 G 484.

Vlastnický záznam Samuela Laboušky a kletba proti zlodějům z roku 1596 (Praha, Knihovna Národního muzea, sign. 26 E 1)

Amen.“²⁵ „Kdo tu knížku ukradne tomu ruka upadne U samého ramena nebo u kolena Franc Duška to psal“.²⁶ Dokonce i v souvěkých dívčích památkách bychom obdobné kletby našli (Kdo mi deník/památník ukradne, tomu ruka upadne!), což nasvědčuje tomu, že ani dnes z čtenářské kultury nevymizely, jen změnilly své sociální prostředí.

Poněkud opomíjeným prvkem při popisu zůstávají staré záznamy, které pomáhaly čtenáři v orientaci ve vlastní knihovně, popřípadě utřídit větší knihovní sbírku. Obě cesty nakonec vedly k témuž řešení, jímž bylo vytvoření systému signatur a kvalitního označení autora či názvu na hřbetě. Avšak stranou by neměly zůstat údaje nadepsané na ořízce knihy, neboť nám napovídají nejen to, že kniha byla původně ořízkou z pohledové strany, nýbrž i to, jakým způsobem byla uložena, pokud je popsána horní či dolní ořízka, podle směru písmen a číslic.²⁷ V některých případech můžeme sledovat způsob, jakým byla kniha inkorporována novým majitelem do jeho systému uložení v policích či v knihov-

ních skříních (jiný zápis na ořízce, hřbetu, použití přelepky se signaturou apod.). Ve větších institucionálních knihovnách a v nezrušených klášterních knihovnách v době získávání velkého počtu nových akvizic na konci 18. století byly nuceni knihovníci znovu uspořádat fond knihovny, vytvořit pro ni nový systém signatur a zapsat je do katalogu. Většinou se na přídeštích, titulních listech a hřbetech knih objevují nadepsané či nalepené štítky se signaturou a jedna kniha tak může obsahovat několik značek či zápisů různých signatur. Konfrontováním se znalostí historického vývoje pak lze dohledat nejen dobu zavedení určité signatury, ale také jaký systém signatur zaváděl konkrétní knihovník.²⁸

Na závěr si znovu položíme otázku z nadpisu tohoto příspěvku, tedy čím se mohou obohatit navzájem výzkum proveniencí a výzkum raně novověkého čtenáře? Pokud bychom se odpoutali od všech limitů a nedostatečných prostředků finančních či personálních, mohli bychom si načrtnout body výzkumu proveniencí takto:

- a) zpracováním veškerého fondu do souborné databáze s fotografickou galerií jednotlivých provenienčních záznamů poskytneme výzkumu historického čtenáře a dějin knihoven tolik potřebný materiál k různým analýzám (např. čtenářské zájmy majitele, psal-li do knih, podtrhávání, způsoby zvýrazňování a upozorňování v textu, získávání knih, pohyb knižních sbírek po vlastníkově smrti, výzkum vývoje a způsobu zaznamenávání provenienčních záznamů a knižních značek všeho druhu apod.)
- b) nalezené zbytky knižní sbírky by mohly být konfrontovány s dobovými inventárními záznamy (pokud se dochovaly), popřípadě se soupisy pozůstalostí apod.
- c) na těchto podkladech již lze rekonstruovat knižní sbírku s přihlédnutím na historicko-antropologické, sociální a kulturní determinace pro určité období
- d) na podkladě zjištěných a identifikovaných knižních sbírek můžeme hledat společné trendy četby, zároveň zkoumat literární kánon (často se jedná o konfesijně či institucionálně prosazovaný seznam děl a textů) v určité sociální skupině či dějinném období jako celku.

Z uvedených příkladů vysvítá, že k proveniencím se druží skupina dalších údajů, z hlediska informací o majiteli či knize samotné, pro poznání čtenářské a knižní kultury naprosto zásadních. Jejich vložení do databáze se podaří vytvořit prostředí, v němž knihy mohou doslova ožít, proměnit se z barevných hranolků mozaiky, o níž jsme se zmínili na samotném začátku našeho uvažování, do měnících se obrazců kaleidoskopického kukátka. Stačí zvolit parametr a knihy se podle něj přeskupí podle toho, v jaké fázi svého putování časem se nacházely. Tu je nalézáme v knihovně měšťana v polovině 16. století, tu v knihovně šlechtice, tu v knihovně klášterního konventu v 17. století, tu v knihovně muzea či jiné instituce ve 20. století. Výsledek tak dopo-

²⁵ Praha, Národní knihovna, sign. 54 S 545.

²⁶ Brno, Moravská zemská knihovna, sign. 42.925.

²⁷ Takto se mohly rekonstruovat knihovny Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic či Jana Zajíce z Házmburku. BOLDAN, Kamil. Knihovna Jana Zajíce z Házmburka (1496–1553). In *Opera romanica 4. K výzkumu zámeckých, měšťanských a církevních knihoven. Čtenář a jeho knihovna*. České Budějovice, Jihočeská univerzita 2003, s. 41–108; BOLDAN, Kamil – URBÁNKOVÁ, Emma. *Rekonstrukce knihovny Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic. Katalog inkunábule roudnické lobkovické knihovny*. 1. vyd. Praha: Národní knihovna České republiky, 2009.

²⁸ NEŠKUDLA, Bořek. Nejstarší systém signatur Strahovské knihovny. In *Melior est aquisitione scientiae negotiatione argenti*. Pocta prof. Ignácovi Antonínovi Hrdinovi, O. Praem. k šedesátým narozeninám. Praha: Královská kanonie premonstrátů na Strahově, 2013, s. 195–204.

může se opět potkat knihám, které kdysi spolu stály či ležely na policích vedle sebe. Je to velká příležitost, jen ji nepromarnit.

Seznam použité literatury:

BOLDAN, Kamil. Knihovna Jana Zajíce z Házmburka (1496–1553). In *Opera romanica 4. K výzkumu zámeckých, měšťanských a církevních knihoven. Čtenář a jeho knihovna*. České Budějovice: Jihočeská univerzita 2003, s. 41–108

BOLDAN, Kamil – URBÁNKOVÁ, Emma. *Rekonstrukce knihovny Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic: katalog inkunábulí roudnické lobkovické knihovny*. 1. vyd. Praha: Národní knihovna České republiky, 2009.

CASTELLI, Katia – GONZO, Anna (edd.). *Provenienze: metodologia di rilevamento, descrizione e indicizzazione per il materiale bibliografico*. Firenze: Regione Toscana, 2009.

Duše knih : stopy lidí a času v rukopisech a starých tiscích. Olomouc: Vědecká knihovna v Olomouci, 2010.

HAUNER, Emanuel. *Vlastnické knižní značky premonstrátské*. Praha: Spolek sběratelů a přátel exlibris v Praze, 1940.

KAUKOREIT, Volker. *Aus meiner Hand dies Buch : zum Phänomen der Widmung*. Wien: Verlag Turia + Kant, 2005/2006, č. 8/9.

LIFKA, Bohumír. *Exlibris a supralibros v českých korunních zemích v letech 1000 až 1900*. Praha: Spolek sběratelů a přátel exlibris, 1980.

MANGUEL, Alberto. *Dějiny čtení*. Brno: Host, 2007.

MANGUEL, Alberto. *Knihovna v noci*. Brno: Host, 2009

NEŠKUDLA, Bořek. Nejstarší systém signatur Strahovské knihovny. In *Melior est aquisitione scientiae negotiatione argenti: pocta prof. Ignácovi Antonínovi Hrdinovi, O. Praem. k šedesátým narozeninám*. Praha: Královská kanonie premonstrátů na Strahově, 2013. s. 195–204.

PEARSON, David. *Provenance Recherch in Book History. A Handbook*. 2. Ed. London: The British Library & Oak Knoll Press, 1998.

PIŠNA, Jan. Turecké nebezpečí ve středoevropské literatuře sklonku 16 století: sonda do předmluv Löwenkaua, Budovce a Paprockého. In DZIEWECZYŃSKI, Mariusz; JAHR, Mirjam; ONDŘEJOVÁ, Kateřina (edd.). *InterFacies*. Wrocław: ATUT, 2009. s. 239–250.

PIŠNA, Jan. Stručný přehled teorií a výzkumů historického čtenáře a dějin čtení raněnovověkého období. In *Studia bibliographica Posoniensia 2012*. Zost. Miriam Poriežová.. Bratislava: Univerzitná knižnica v Bratislave, 2012. s. 11–22.

PIŠNA, Jan. *Knihovna Jiřího Ribaye*. Příspěvek přednesen na konferenci: Juraj Ribay v Novém Sadu 22.–23. února 2013 (dosud nepublikováno).

PIŠNA, Jan. *Způsoby a charakter čtení v období raného novověku v českých zemích* (dosud nepublikovaná studie pro časopis Česká literatura 2014).

POKORNÝ, Pavel R. Vlastnické knižní značky Daniela Kašpara z Palatinu. *Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků*, 1990, roč. 7, č. 2, s. 103–107.

POLIŠENSKÝ, Josef V. – ŠMAHEL, František (edd.). *Knihtisk a kniha v českých zemích od husitství do Bílé hory. Sborník prací k 500. výročí českého knihtisku*. Praha: Academia, 1970.

SCOTT-WARREN, Jason. *Sir John Harington and the book as gift*. Oxford: Oxford univ. press, 2001.

SHEVCHENKO, Nadezda. *Eine historische Antropologie des Buches : Bücher in der preßischen Herzogsfamilie zur Zeit der Reformation*. Göttingen: Vanderhoeck und Ruprecht, 2007.

ŠIMEČEK, Zdeněk. *Geschichte des Buchhandlung in Tschechien und der Slowakei*. Wiesbaden: Harrassowitz, 2002.

TRÁVNÍČEK, Jiří. *Čteme?* Brno: Host, 2007.

TRÁVNÍČEK, Jiří. *Čtenáři a internauti*. Brno: Host, 2011.

VOIT, Petr. *Encyklopedie knihy. Starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem. 19. století* Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2006.

WINTER, Zikmund. *Život a učení na partikulárních školách v Čechách XV. a XVI. století*. Praha: Nákladem české akademie císaře Františka Josefa, 1901.

WINTER, Zikmund. *Řemeslnictvo a živnost XVI. věku v Čechách (1526–1620)*. Praha: Nákladem české akademie císaře Františka Josefa, 1909.

WINTER, Zikmund. *Český průmysl a obchod v XVI. věku*. Praha: Nákladem české akademie císaře Františka Josefa, 1913.